

6 Luotettavuus laadullisessa tutkimuksessa

Koska kaikessa tutkimustoiminnassa tietenkin pyritään välttämään virheitä, yksittäisessä tutkimuksessa on arvioitava tehdyn tutkimuksen luotettavuutta. Tämä kirja perustuu oletukseen, että laadullinen tutkimus ei ole yksi yhtenäinen tutkimusperinne, vaan siihen kuuluu useita varsin erilaisia perinteitä. Näin ollen on ilmeistä, että laadullisen tutkimuksen piiristä löytyy erilaisia käsityksiä tutkimuksen luotettavuuteen liittyvistä kysymyksistä. Ehkä tämä myös osaltaan selittää sitä, miksi laadullisen tutkimuksen oppaiden luotettavuustarkastelut ovat monesti hyvin erilaisia ja eri asioita painottavia. On myös aiheellista pohtia, onko laadullisen tutkimuksen piirissä ylipäättään yhtenäisiä käsityksiä tutkimuksen luotettavuudesta. Tässä tarkastelussa kolmea varsin erilaista ääripäätä edustavat ensinnäkin tulkinnallinen perinne, toiseksi yhdysvaltalainen perinne ja kolmanneksi postmoderniin tieteseen perustuva tutkimus.

6.1 Totuus ja objektiivisuus laadullisessa tutkimuksessa

Laadullisen tutkimuksen luotettavuuskeskustelussa nousevat hyvin nopeasti esiin kysymykset totuudesta ja objektiivisesta. Yhtä nopeasti keskustelussa ilmenee, että näkemykset totuuden luonteesta vaikuttavat siihen, miten tutkimuksen luotettavuuskysymyksiin suhtaudutaan.

Tietoteoreettisessa eli epistemologisessa keskustelussa erotetaan neljä erilaista totuusteoriaa: totuuden korrespondenssiteoria, totuuden koherenssiteoria, pragmaattinen totuusteoria ja konsensusukseen perustuva totuusteoria. Kaikki neljä totuusteoriaa liikkuvat eri alueilla. *Korrespondenssiteorian* mukaan väite on totta vain, jos se vastaa todellisuutta. Esimerkiksi väite ”ikkuna on auki” on totta, jos (ja

vain jos) ikkuna on auki. Väitteen paikkansapitävyyden voi aistein todentaa. *Koherenssiteorian* mukaan väite on totta, jos se on yhtäpitävä tai johdonmukainen muiden (jo todeksi todettujen) väitteiden kanssa. ”Tosi” ei voi olla ristiriidassa itsensä kanssa. *Pragmaattinen totuusteoria* liittyy tiedon käytännöllisiin seuraamuksiin. Uskomus on tosi, jos se toimii ja on hyödyllinen. *Konsensuskeen* perustuvassa totuusteoriassa painotetaan sitä, että ihmiset voivat luoda yhteisymmärryksessä ”totuuden”, esimerkiksi yhdessä päätettäessä, että toisen ihmisen tappaminen on rikos ja tuomittavaa.

Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että korrespondenssiteoria liittyy maailmaan, joka voidaan varmentaa aistihavainnoin ja tuon varmentamisen arviointiin, kun kokemukseen perustuva liittyy ihmisten luomiin sopimuksiin ja kielikuviin. Pragmaattinen totuusteoria puolestaan liittyy erilaisiin toimimisen mahdollisuuksiin, ja koherenssiteoria on vahvimmillaan rationaalisen tiedon alueella.

Kysymys objektiivisen tiedon mahdollisuudesta liittyy mainittuihin totuusteorioihin, mutta vain korrespondenssiteoriassa luotetaan ehdottoman objektiivisen tiedon olemassaoloon; tosi tieto vastaa havaintoja maailmasta. Lähtökohdissaan nämä totuusarviot koskevat luontoa. Jos niitä laajennetaan ihmisten merkitystodellisuuteen, laadullisen tutkimuksen perinteille voidaan esittää yhteinen näkemys, jossa sanoudutaan irti totuuden korrespondenssiteoriasta ja samalla tämän tyyppisen objektiivisen tiedon mahdollisuudesta. Tämä esitetään kuitenkin varauksin, koska yhdysvaltalaisessa perinteessä esiintyy vahva näkemys, jonka mukaan laadullisen ja määrällisen tutkimuksen erot ovat vain teknisiä, eivät tietoteoreettisia kysymyksiä (Tynjälä 1991; Bryman 1992). Koherenssiteorian mukaisesti yhdysvaltalaisessa laadullisessa tutkimuksessa ei voida yhtäaikaaisesti puhua objektiivisesta totuudesta ja sen mahdollisuudesta, joten ainakin osa tämän perinteen laadullisesta tutkimuksesta perustuu samaan tietoteoreettiseen oletukseen kuin luonnontieteellinen tutkimus.

Laadullinen tutkimus on ”totta” konsensukseen perustuvan ja pragmaattisen totuusteorian mielessä, eikä se teorianmuodostuksen näkökulmasta tule myöskään toimeen ilman totuuden koherenssiteoriaa. Tarkasteltaessa objektiivisuuden ongelmaa laadullisessa tutkimuksessa on totuuskysymyksen lisäksi syytä erottaa toisistaan havaintojen *luotettavuus* ja niiden *puolueettomuus*. Puolueettomuus nousee kysymykseksi esimerkiksi siinä, pyrkiikö tutkija ymmärtämään ja kuulemaan tiedonantajia itsenään vai suodattuuko tiedonantajan kertomus tutkijan oman kehyksen läpi, siis vaikuttaako esimerkiksi tutkijan sukupuoli, ikä, uskonto, poliittinen asenne, kansalaisuus, virka-asema tai muu vastaava seikka siihen, mitä hän kuulee ja havainnoi. Periaatteessa laadullisessa tutkimuksessa myönnetään, että näin väistämättä on, koska tutkija on tutkimusasetelman luoja ja tulkitsija. Tutkimuksen luotettavuuspohdinnoissa pitäisi pyrkiä huomioimaan myös tutkijan puolueettomuusnäkökulma. Eräässä vaiheessa esimerkiksi hoitotieteen pro gradu - töissä oletettiin sen, että sairaanhoitaja tutkii potilaiden kokemuksia saamastaan hoidosta, olevan tutkimuksen luotettavuutta lisäävä kriteeri. Myöhemmin tätä kriteeriä on alettu pitää problemaattisempana muun muassa puolueettomuusnäkökulmasta, eikä sitä enää voida pitää itsestäänselvyytenä.

6.2 Laadullisen tutkimuksen suhde luotettavuuskysymyksiin

Metodikirjallisuudessa tutkimusmenetelmien luotettavuutta käsitellään yleensä *validiteetin* (tutkimuksessa on tutkittu sitä, mitä on luvattu) ja *reliabiliteetin* (tutkimustulosten toistettavuus) käsittein. Laadullisen tutkimuksen piirissä näiden käsitteiden käyttöä on kritisoitu pääasiallisesti siksi, että ne ovat syntyneet määrällisen tutkimuksen piirissä ja käsitteinä niiden ala vastaa lähinnä vain määrällisen tutkimuksen tarpeita.

Ehkä yleisin kritiikki perustuu Lincolnin ja Guban (1985) esittämään arvioon, jonka mukaan mainitut luotettavuuskäsitteet perustuvat oletukseen yhdestä konkreettisesta todellisuudesta, jota tutkimuksissa tavoitellaan. Oletus perustuu epistemo-

logiaan, joka on totuuden korrespondenssiteoriaan sitoutunutta ja edellyttää uskoa objektiiviseen tietoon. Lincolnin ja Guban (1985) mukaansa ei ole olemassa yhtä sosiaalista todellisuutta vaan sen erilaisia konstruktioita. Moilasen (2000) kritiikin mukaan Lincolnin ja Guban ajatukseen sisältyy suuri vaara sekoittaa ontologiset ja epistemologiset kysymykset. Tästä kritiikistä on tärkeää huomata juuri se seikka, että monet laadullisen tutkimuksen käytänteet edellyttävät, että tutkimuskohteen oletetaan olevan reaalisesti olemassa (reaalinen ontologia), vaikka kiellettäisiinkin objektiivisen tiedon etsimisen mielekkyys sosiaalisesta todellisuudesta. Kysymys on esimerkiksi siitä, että on mielekästä olettaa oppilailla ja opettajalla olevan koulun arjesta tietty kokemus ja tulkinta, mutta ei ole mielekästä puhua tulkintojen ”vääryydestä” tai ”oikeellisuudesta” suhteessa totuuteen.

Monissa laadullisen tutkimuksen oppaissa ehdotetaan käsitteiden validiteettiä ja reliabiliteettiä hylkäämistä tai korvaamista laadullisen tutkimuksen luotettavuutta arvioitaessa. Sanat eivät sinällään ole tärkeitä, vaan tärkeintä on se, mikä sisältö niille annetaan (Eskola & Suoranta 2005). Esimerkiksi edellä mainituista seikoista johtuen tutkimuksen luotettavuutta kuvaavat käsitteet ovat saaneet laadullisen tutkimuksen piirissä monenlaisia tulkintoja ja suomalaisessa kirjallisuudessa lisäksi erilaisia käännöksiä. Taulukon 20 avulla on yritetty hahmottaa tätä ongelmakenttää.

Taulukossa 20 tarkastellaan esimerkkinä neljässä suomenkielisessä lähteessä käytettyjä termejä. Kaikki neljä perustuvat käytännöllisesti katsoen samaan lähteeseen. Niirasen (1990) ja Tynjälän (1991) käsitteet perustuvat Lincolnin ja Guban kirjan *Naturalistic Inquiry* (1985) luokitukseen. Kirjassa tarkastellaan niin sanotun naturalistisen tutkimuksen²⁰ luotettavuutta. Eskolan ja Suorannan (2005) käsitteet perustuvat Aaltosen Naturalistinen paradigma evaluaatiotutkimuksessa -artikkeliin (1989), jonka lähteinä puolestaan on käytetty Guban ja Lincolnin tuotantoa vuosilta 1981–1988, mukaan lukien aiemmin mainittu Lincoln ja Guba (1985). Parkkilan ym. (2000) käsitteet perustuvat Hollowayn ja Wheelerin kirjan *Qualitative research*

for nurses (1996) luokitukseen, jonka lähteistä löytyvät Lincoln ja Guba. Taulukon 20 käsitteitä suositellaan käytettäväksi laadullisissa tutkimuksissa, joissa on käytetty sisällönanalyysia (Graneheim & Lundman 2004; Bengtsson 2016).

Taulukosta tulee konkreettisesti esille käsitteiden suomentamisen vaikeus ja toisaalta se, miten eri henkilöt painottavat tulkinnoissaan eri asioita.

Taulukko 20. Luotettavuuden kriteerit laadullisessa tutkimuksessa; vertailu.

	Niiranen (1990)	Tynjälä (1991)	Eskola & Suoranta (1996)	Parkkila ym. (2000)
Credibility				
Uskotavuus	—	luotettavuus, jonka osatekijöitä ovat "totuusarvo", sovellettavuus, pysyvyys ja neutraalisuus	vastaavatko tutkijan tekemä käsitteellistäminen ja tulkinta tutkittavien käsityksiä	tutkimukseen osallistuneiden riittävä kuvaus ja arvio kerätyn aineiston totuudenmukaisuudesta
Vastaa-	vastaavatko tutkijan tuottamat rekonstruktiot tutkittavien todellisuudesta alkuperäisiä konstruktioita	vastaavatko tutkijan tuottamat rekonstruktiot tutkittavien todellisuudesta alkuperäisiä konstruktioita	—	—
Transferability				
Siirrettävyys	tulosten siirrettävyys toiseen kontekstiin riippuen siitä, miten samankaltaisia tutkittu ympäristö ja sovelusympäristö ovat	tulosten siirrettävyys toiseen kontekstiin riippuu siitä, miten samankaltaisia tutkittu ympäristö ja sovelusympäristö ovat	tulosten siirrettävyys toiseen kontekstiin mahdollista tietyin ehdoin, vaikka yleistyksen eivätkin ole mahdollisia (sosiaalisen todellisuuden monimuotoisuuden vuoksi)	tulosten siirrettävyys tutkimuskontekstin ulkopuoliseen vastaavaan kontekstiin

Dependability				
Luotettavuus	ulkopuolinen henkilö tarkastaa tutkimusprosessin toteutumisen	—	—	—
Tutkimustilanteen arviointi	—	tutkijan tulee ottaa huomioon paitsi erilaiset ulkoiset vaihtelua aiheuttavat tekijät, myös tutkimuksesta ja ilmiöstä itseltään johtuvat tekijät	—	—
Varmuus	—	—	tutkijan pitää ottaa mahdollisuuksien mukaan huomioon tutkimukseen ennustamattomasti vaikuttavat tekijät	—
Riippuvuus	—	—	—	tutkimus on toteutettu tieteellisen tutkimuksen toteuttamista yleisesti ohjaavien periaattein
Confirmability				
Vakiintuneisuus	ulkopuolinen henkilö arvioi tutkimuksen tuotokset (aineiston, löydökset, tulkinnot, suositukset ym.)	—	—	—

6.3 Hyvä muistaa luotettavuuden arvioinnissa

Edellä on tullut jo ilmi, että laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arvioinnista ei ole olemassa minkäänlaisia yksiselitteisiä ohjeita, mutta useimmissa tapauksissa seuraavasta listasta saattaa olla ainakin jonkin verran apua. Tutkimusta arvioidaan kuitenkin kokonaisuutena, jolloin sen sisäinen johdonmukaisuus (koherenssi) painottuu, eli vaikka tutkimusraportissa seuraavan listan kohdat olisivat loistavasti täytetty, niiden pitää olla sitä myös suhteessa toisiinsa.

Tutkimuksen kohde ja tarkoitus: mitä olet tutkimassa ja miksi. Huomaa, että eräissä lähteissä sanotaan esimerkiksi seuraavasti: ”Tutkimuksen kohteena oli 12 nuorta naista.” Tässä kirjassa tutkimuksen kohteella ei tarkoiteta sitä, montako tutkimuksen tiedonantajia oli, vaan ilmiötä, jota ollaan tutkimassa. Esimerkin 12 nuorta naista viittaa kohdejoukkoon, mutta ei tutkimuksen kohteeseen.

Omat sitoumuksesi tutkijana tässä tutkimuksessa: miksi tämä tutkimus on sinusta tärkeä, mitä olet oletanut tutkimusta aloittaessasi, ovatko ajatuksesi muuttuneet jne.

Metodologian tulkinta tuo hieman erilaisia painotuksia luotettavuustarkasteluihin eri perinteiden välillä. Postmoderniin tieteeseen perustuva tutkimus asettuu myös tässä omaan luokkaansa. Yleistäen voidaan kuitenkin sanoa, että yhdysvaltalaisessa perinteessä tämä lista (jota luet) sisältää jo ajatuksen metodologiasta (Bogdan & Taylor 1975, 143), kun taas fundamentaalisesti orientoituneet perinteet vaativat ontologisen erittelyn (Varto 1992, 39–43).

Aineiston keruu: miten aineiston keruu on tapahtunut toisaalta menetelmänä (esimerkiksi haastattelu) ja toisaalta tekniikkana (esimerkiksi nauhoitus), aineiston keruuseen liittyneet erityispiirteet (esimerkiksi tutkija haastatteli kaikki tiedonantajat yksin tai kaksin; aineisto oli valmiina; yksilöhaastattelu/ryhmähaastattelu jne.) sekä mahdolliset ongelmat ja tutkijan mielestä muut merkitykselliset seikat.

Tutkimuksen tiedonantajat: millä perusteella tutkimuksen tiedonantajat valittiin, miten heihin otettiin yhteyttä, montako tiedonantajaa kaikkiaan tutkimuksessasi on ja niin edelleen. Toisaalta tutkijan pitää tässä ehdottomasti huolehtia, ettei tiedo-

nantajien henkilöllisyys paljastu esimerkiksi asuinpaikkakunnan tai ammatin perusteella.

Tutkija–tiedonantaja-suhde: arvio, miten suhde toimi, lukivatko tiedonantajat tutkimuksen tulokset ennen niiden julkaisua, muuttivatko heidän kommenttinsa tuloksia; jos lukivat ja kommentoivat, perustelu sille, miksi näin meneteltiin ja niin edelleen.

Tutkimuksen kesto: millaisella aikataululla tutkimus on tehty.

Aineiston analyysi: miten aineisto analysoitiin, miten tuloksiin ja johtopäätöksiin tultiin.

Tutkimuksen luotettavuus: on arvioitava, miksi tutkimus on eettisesti korkeatasoinen, miksi tutkimusraportti on luotettava.

Tutkimuksen raportointi: miten tutkimusaineisto on koottu ja analysoitu.

Tutkijana olet lukijoillesi velkaa uskottavan selityksen aineiston kokoamisesta ja analysoinnista. Tutkimustulokset tulevat selkeämmiksi ja ymmärrettävämmiksi, kun tekemiset kerrotaan yksityiskohtaisen tarkkaan. Lyhyesti sanottuna tutkijan tulee antaa lukijoille riittävästi tietoa siitä, miten tutkimus on tehty, jotta lukijat voivat arvioida tutkimuksen tuloksia. ”Riittävästi tietoa” tarkoittaa vähintään sitä, että tutkija pystyy vastaamaan siitä, että tämän luettelon jokainen kohta löytyy raportista. Raportin tarkoitus on olla selkeä kuvaus tutkitusta ilmiöstä ja tutkimusprosessista, joten kannattaa myös kiinnittää huomiota ilmausten laveuteen.

Yksi laadullisen tutkimuksen ajankohtainen kysymys on raportin muoto. Pitääkö käsittelyn edetä niin kuin määrällisen tutkimuksen raporteissa (johdanto, teoriaosa, ongelman asettelu, metodien esittely, tulososa, pohdinta)? Voisiko laadullisen aineiston raportti olla täysin toisenlainen tieteellistä statustaan menettämättä?

Voisiko se olla esimerkiksi tutkittavasta ilmiöstä kertova tarina, jonka liitteinä esitellään ”pakolliset” metodit perusteluineen sekä tutkimuksen eettisyys- ja luotettavuuspohdintoineen? (Ks. Eskola & Suoranta 1996.)

6.4 Luotettavuuden parantamiseen liittyviä tekijöitä

Laadullisen tutkimuksen kirjallisuudessa on viime vuosikymmenen aikana kiinnitetty huomiota tutkimuksen luotettavuuden parantamiseen erilaisin tekniikoin. Tämän seurauksena niin laadullisen aineiston keruutekniikat (esim. Kvale 1996; Hirsjärvi & Hurme 2001; Valli & Aaltola 2015) kuin analyysimenetelmät (esim. Aaltola & Valli 2010; Denzin & Lincoln 2011; Eskola & Suoranta 2014) ovat kehittyneet moneen suuntaan. Kehittyneistä menetelmistä huolimatta laadullisen tutkimuksen perusvaatimus on yhä se, että tutkijalla on riittävästi aikaa tehdä tutkimuksensa. Luotettavuuden parantamista käsittelevissä keskusteluissa on puhuttu myös tutkimusprosessin julkisuudesta. Tällä tarkoitetaan paitsi sitä, että tutkija raportoi tekemäänsä yksityiskohtaisesti, myös sitä, että esimerkiksi tutkijakollegat arvioivat prosessia – puhutaan esimerkiksi asiantuntijapaneeliarvioinnista – ja että tutkimuksen tiedonantajat arvioivat tulosten ja johtopäätösten osuvuutta. Viimeksi mainittua tutkimusprosessin osaa nimitetään face-validiteetiksi (Cantanzaro 1988; Cavanagh 1997). Siinä tulokset esitetään niille henkilöille, joita aineistot koskevat tai joille tutkittava ilmiö on muuten tuttu ja heitä pyydetään arvioimaan, vastaavatko tulokset tutkittua. Tällaisen menettelyn lisääminen tutkimusprosessiin ei kuitenkaan ole itsestään selvää eikä ongelmattonta. Tämän tyyppisen arvioinnin käyttö on perusteltava.

Moustakas (1990) tuo esille yhtenä kriteerinä lukijoiden ja tutkimusta käyttävien kommentit tuloksista ja johtopäätöksistä. Tämä ei voi tulla esille varsinaisessa tutkimusraportissa, mutta tutkimuksen kokonaisuuteen liittyen se on haastava luotettavuuden kriteeri. Yhdysvaltalaisessa laadullisen tutkimuksen perinteessä mainitaan myös mahdollisuus laskea yksimielisyysskerroin, jossa kaksi tutkijaa luokittelee saman aineiston. Käytännöllinen ongelma kahden luokittelijan käyttämisessä luotettavuuden parantamiseksi on se, että laadullisen tutkimuksen analyysi on paljon aikaa vievää prosessi, ja siksi ulkopuolisen luokittelijan saaminen ei ole kovin helppoa.